

İNSAN HAKLARI ÇERÇEVESİNDE KİMİ GÜNCEL SORUNLAR*

Prof. Dr. Coşkun SAN**

1- Gene kavramlar:

Bir 10 Aralık günü, çok bilimsel ve disiplinli olmaya çabalamaktansa, belki biraz aykırı ama olabildiğince özgür bir konuşma yapmak geliyor içimden. Buna belki tam bir konuşma da denemez. Sanırım "sesli düşünme" demek en uygunu.

Öncelikle şu "insan hakları", "özgürlük", "temel haklar" gibi sözcük ve kavramlar arasında, kısaca dolaşmakta yarar var gibime geliyor. İnsan hakları terimi bende, rahmetli Hocam Münci Kapani ile birlikte, daha soyut, daha evrensel, sanki ulaşmaya çabaladığımız, insan onurunu yakalayabilmek için gerçekleşmesi gereken, bu anlamda en aza indirgenmiş ve bir ölçüde de ertelenmiş kimi hakları çağrıştıyor. Kısacası insan hakları denince, aklıma ilk gelen belli bir soyutluk ve sınırlılık oluyor.

Tek başına özgürlük kavramı ise bana, gene soyut ama bu kez olabildiğince sınırsız, şairane ve coşkulu bir anlamı duyumsatıyor. Üstelik bu açıdan, özgürlük ile serbestlik birbirine karışıyor.

İşte o nedenle, ilk bakışta bir totoloji gibi algılansa da, sanırım "temel hak ve özgürlükler" kavramı çiftini kullanmak daha yerinde olacak. Böylece, ele avuca sığmaz bir kavram kimliğindeki özgürlük, gökyüzünün engin derinliklerinden sosyo-politik gerçekliğin sert ve sağlam tabanına indirilebilecektir. Ayrıca "hak" kavramı bir yandan hukuksal açıdan düzenlenmiş bir alanı, öte yandan bireylerin ve toplumsal grupların, bu düzenlenmiş alanla sınırlı olmakla birlikte, kimi istemlerini dayandırabilecekleri bir "güvence düzeneği"ni çağrıştırmaktadır. Bir başka açıdan ise, hakkın "biçim", özgürlüğün ise "içerik" ya da "öz" olduğunu ileri sürmek mümkündür.

* SBF İnsan Hakları Merkezinin 10 Aralık 1993 tarihinde düzenlediği toplantıda yapılan konuşmanın metnidir.

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

İşte bu gerekçelerle "temel hak ve özgürlükler" kavram çiftinin daha işlemsel ve daha somut olduğunu düşünüyorum.

2- Güncelliğin sorunsalı:

Temel hak ve özgürlüklerin güncel sorunlarına gelince: burada aklıma gelen çeşitli olasılıklardan başlıca ikisi üzerinde, gene kısaca durmak istiyorum.

Denebilir ki, temel hak ve özgürlükler, devlet, çeşitli toplumsal gruplar ve/veya bireylerce "ihlal" edilmedikleri bir zaman boyutunda, artık "güncel" bir sorun olmaktan kurtulacaklardır. Bu olumlu ve iyimser gibi görünen çıkarsama, aslında ne olumlu ne de iyimserdir; çünkü devletin, çoğulcu toplum yapısının ortaya çıkardığı çıkar ve baskı gruplarının, yasadışı örgütlerin, ayrıca bireylerin temel hak ve özgürlükleri hiç "ihlal" etmeyecekleri bir ortam, ancak ütöpik bir dünyada var olabilir. Üstelik, eğer özgürlük insansız bir gereksinim ise, gereksinimler de sonsuz olduğuna göre, özgürlük istemleri listesi de, belli bir aşama sırasında sonsuza dek uzayacaktır. Açıkçası, birey önce yaşama hakkının (bedenin tamlığı ve her türlü işkenceden kurtulma hakkı dahil) güvence altına alınmasını, sonra yaşamını sürdürebilmek için yeme, içme, barınma, sağlık vb. haklarının sağlanmasını isteyecektir. Eğitim hakkı, düşünce, inanç ve bunların örgütlenmesi hak ve özgürlükleri, ancak yaşam güvencesi ve olanakları en alt düzeyde de olsa, sağlandıktan sonra bir anlam taşıyacaklardır. Çünkü Nietzsche'ye inanmak gerekirse, fosfor olmaksızın, düşünce de oluşamaz (Ohne Phosphor, kein Gedanke!).

Özetleyecek olursam, bir yandan temel hak ve özgürlüklerin "ihlal" edilmeyecekleri bir ortam hiçbir zaman mümkün olamayacağı, öte yandan özgürlük istemleri hiç bitmeyeceği için, temel hak ve özgürlükler "güncelliklerini" hep koruyacaklar gibi görünmektedir. Kuşkusuz bu güncellik, az ya da çok güncel olma arasında gidip gelen bir nitelik taşıyacaktır ama, doğası gereği hep gündemde kalacaktır.

3- İhlal türleri:

Temel hak ve özgürlük ihlallerini, başlıca "açık" ve "kapalı ya da saklı" (latent) ihlaller olarak ikiye ayırmak olanaklı. Açık ihlaller adı üstünde, herkesin gözü önünde gerçekleşen, pervasızca sürdürülen, kamu vicdanını derinden yaralayan ya da yaralaması gereken, söz gelimi işkence gibi insanlık dışı ihlallerdir. Bu tür ihlaller, hemen örgütlü ya da örgütsüz tepkilere neden olurlar; ayrıca ya yaptırımlara bağlıdır ya da değildirler. Her iki durumda da bunlara bir son verilmesi gündemdedir.

Oysa kapalı ya da saklı ihlaller, herkesin gözü önünde oluşmadıkları, sansasyon yaratmadıkları ve doğrudan acı vermedikleri için, her zaman farkedilememekte ve bu nedenle de sert tepkilere uğramamaktadırlar. Üstelik bunlar, genellikle bir yaptırıma da bağlı değildirler. O nedenle ya bunların "ihlal" oluşturduklarının benimsenmesiyle yaptırımlara bağlanması gerekmektedir ya da bu ihlaller sinsice gelişerek günün birinde kimi temel hak ve özgürlükleri boş birer kalıp konumuna düşüreceklerdir.

Görüldüğü gibi saklı ihlaller, açıkça gerçekleştirilenlere oranla çok daha tehlikelidirler, çünkü bunlar genellikle bir hakkın devlet, çoğulcu toplum örgütleri ve/veya bireylerce kullanılması sırasında ortaya çıkmakta, böylece bir tür "aşkın hak kullanımı" oluşturmaktadırlar. Söz konusu hak kullanımının hangi noktada hakkın kötüye kullanılması sayılacağına saptanması ise, açık ihlalleri belirlemeye oranla bir

dizi güçlüğü birlikte getirmekte ve bu konuda özenli çözümlemelere dayalı ölçütlerin oluşturulması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

4- Kimi saklı ihlal alanları:

Saklı ihlal alanlarının tümünün sayılması, herhangi bir alandaki ihlaller bir süre sonra durabilecekleri ve daha önceden hiç görülmedikleri diğer alanlarda ortaya çıkabilecekleri için, bana olanaklı görünmüyor. Üstelik söz konusu ihlaller hem evrensel hem de ulusal¹ boyutta farklılıklar taşıyabiliyorlar. İşte bu nedenlerle, bir ölçüde evrensel nitelik taşımakla birlikte, ülkemize özgü farklılıkları da bulunan başlıca üç saklı ihlal alanı üzerinde durmak istiyorum:

a) Bürokrasi alanında saklı ihlaller:

20. yy. başında Weber, meşru-yasal yetke tipinde bürokrasi ile parlamentolar arasında amansız bir güç savaşımının bulunduğunu, eğer politikacılar kendi kişisel çıkarlarını kovalamayı ya da uyuşuk kalmayı sürdürecekl olurlarsa, demokrasinin tehlikeye düşeceğini ileri sürüyordu². Benzer bir biçimde Gurvitch de dikkatleri tekno-bürokratik faşizme çekiyor, olağanüstü bir hızla gelişen teknolojinin diğer bilgi türlerini çok gerilerde bıraktığını ve bürokrasi ile elele vererek, özgürlükleri yok edebilecek bir güce ulaşabileceğini söylüyordu.

Ülkemizde darbe dönemlerinde ve özellikle 12 Eylül darbesi sırasında ve 1987 yılına kadarki uzantısında, tekno-bürokratik faşizmin ne denli acımasızca demokrasi ve özgürlükleri, hem açıkça hem de saklı bir biçimde yok edebileceği görüldü. Güvenlik ve eğitim örgütlerinin gerçekleştirdiği, üstelik günümüzde de sürüp giden açık ve saklı ihlaller, Weber'in ve özellikle Gurvitch'in endişelerinde ne kadar haklı olduklarını kesin bir biçimde kanıtlamaktadırlar.

Benim asıl üzerinde durmak istediğim saklı ihlaller, daha çok ülkemize ve benzerlerine özgü bir nitelik göstermektedir. Gerçekten bu topraklar üstünde, 600 yılı aşkın bir süre, hiçbir zaman "devlete karşı-devlete karşı" hak anlayışı var olamamıştır. Olması da düşünülemezdi, çünkü egemenlik halkın değil tanrının idi; hak değil adalet, yargıç değil kadı, yurttaş değil kul ya da teba söz konusu idi. Çağdaş anlamda temel hak ve özgürlük anlayışı, 1917 Meksika ve 1919 Weimar Anayasaları düşünüldüğünde, belli bir kısıtlılık içinde de olsa, ancak 1924 Anayasa'sı ile hukuksal bir çerçeveye kavuştu. Ne var ki, yalnızca anayasal ve yasal düzenlemelerin varlığı, temel hak ve özgürlüklerin sosyo-politik gerçekliğe tam anlamıyla yansımaları için asla yeterli değildir. Çünkü temel hak ve özgürlükler her gün, her saat, hatta her dakika kullandığımız, bu anlamda günlük yaşamımız ile bütünleşmiş, son derece somut gereksinimlerdir. Sık sık başvurulan bir benzetmede dile getirildiği gibi, temel hak ve özgürlükler solduğumuz havadan farksızdır; belki varlığının değil ama yokluğunun hemen ayırdayına varırız.

¹Ulusal boyutta bile çeşitli toplumsal sınıfların değişik, gereksinimleri nedeniyle, farklılıklar bulunduğunu da unutmamak gerek.

²Weber, politikacıların ve özellikle siyasal partilerin de demokrasi için potansiyel birer tehlike oluşturduklarını ya görememiş ya da görmek istememiştir.

İşte böylesine yaşamsal bir önem taşıyan temel hak ve özgürlüklerin günlük kullanımında bireylere yardımcı olacak en etkili kurum, bürokrasidir. Oysa toplumumuzda, güvenlik güçlerinden belediye memurlarına, vergi dairelerinden eğitim kurumlarına ve yüzlerce benzerlerine kadar birçok yerde görevli bürokratlar, başlıca işlevlerinin bireylerin hak ve özgürlüklerini kullanmalarında onlara yardım etmek olduğunu ya bilmemekte ya da bilmezden gelmektedirler. Üstelik, belli bir hakkını kullanmak isteyen bireye, ancak kendileri ister ya da lütfederlerse, yardım edecek bir konumda bulduklarını sanmaktadırlar. Oysa bürokrat, hak yaratıcısı değil, hakkın kullanılmasına yardım yükümlülüğü altında bulunan bir elemandır ve kendisi de başka alanlardaki haklarını gerçekleştirebilmek için, o alanın bürokratlarının yardımlarına gereksinim duyar. Söz konusu "yardım" ise asla bir lütf değil, hak sahibinin de verdiği vergilerden kesilerek ödenen bir ücret karşılığında, yerine getirilmesi zorunlu bir "görev"dir.

Kıscacı toplumumuzda ve benzerlerinde, cumhurbaşkanlığının, başbakanlığın, bakanlığın, milletvekilliğinin, yargıçlığın, valiliğın, belediye başkanlığının, öğretmenliğin, memurluğun, polisliğin v.b. nin KALICI birer görev yeri; cumhurbaşkanının, başbakanın, bakamın, milletvekilinin, yargıcın, valinin, belediye başkanının, öğretmenin, memurun, polisin v.b. nin GEÇİCİ birer görevli oldukları, gördükleri işlev ile kişiliklerini birbirinden ayırmaları gerektiği, bu nedenle işlevlerini yerine getirirken aslında yapmak zorunda buldukları bir görevi gerçekleştirdikleri yönünde bir toplumsal BİLİNÇ yaratılmalıdır. Aksi halde bürokrasi, bireylerin ve grupların temel hak ve özgürlüklerini açık, ama özellikle saklı bir biçimde "ihlal" eden en etkili kurum olma tekeline, daha onlarca yıl sürdürecektir. Başka bir deyişle, ülkemizde ve benzerlerinde saklı temel hak ve özgürlükler ihlallerinin en sık rastlandığı alan, paradoksal bir biçimde, söz konusu hak ve özgürlüklerin sosyo-politik gerçeklikte sağlanması ile görevli olan bürokratların bulunduğu alandır.

b) Çoğulcu toplum yapısında saklı ihlaller:

Demokrasinin çok seslilik³ demek olduğu, farklı seslerin ise ancak çoğulcu toplum yapısı örgütlerince çıkarılabileceği ve bu seslerin en başat tonunun siyasal bir renk taşıdığı gerçeği, özellikle 12 Eylül darbesinden sonra gözlerden kaçırılmaya çalışılmış, baskı ve çıkar gruplarına, bunların varlık nedenlerini yadsırcasına siyaset yasağı getiren "deli gömlekleri" giydirilmiştir. Ancak benim asıl altını çizmek istediğim, yasa dışı, meşru ya da meşruluk dışı yollardan devleti ele geçiren güçlerin değil, doğrudan çoğulcu toplum örgütlerinin gerçekleştirdiği saklı ihlallerdir.

aa- Siyasal partiler:

"Demokrasi gerçi siyasal partiler olmadan yaşayamaz ama, siyasal partiler yüzünden ölebilir de!" özdeyişinin söylenmesinden bu yana epey zaman geçmiş bulunmasına ve bu bilgeliğin doğruluğunun başlıca İtalya, Almanya ve Türkiye'de kesin bir biçimde kanıtlanmış olmasına karşın, hala kimi safdiller, demokrasinin tüm

³ Çok seslilik, aynı temaları, aynı tonlarda, birlik ve beraberlik içinde, gırtlakları yırtarcasına bağırarak değildir. Nasıl alaturka müzikte çok seslilik ile çok sazlılık karıştırılıyorsa, emekleyen ve sık sık tökezleyen demokrasimizde de, çok seslilik tek düze bir gür seslilik ile bir tutulmaktadır. Oysa çok seslilikle anlatılmak istenen "farklı" ve "aykırı" seslerin özgürce çıkarılabilesidir.

nimetlerinden yararlanan siyasal partilerin, demokrasiyi ortadan kaldırabilmelerinin de "demokrasi gereği" olduğunu savunabilmektedir. Nasıl ki, bireylerin ve/veya grupların intiharını, din, ahlak ve hukuk açısından, meşru ve yasal olarak görmek mümkün değilse, aynı biçimde "demokrasinin intiharı"nı da meşru ve yasal olarak nitelendirmek olanaklı değildir. Özgürlükleri yok etme özgürlüğü olamayacağı gibi, demokrasiyi ortadan kaldırma hakkı da düşünülemez. Demokrasi uğruna demokrasinin yok edilmesine seyirci kalmak, traji-komik bir tutumdur ve demokrasinin özüne aykırıdır.

İşte bu nedenle, temel hak ve özgürlükleri saklı bir biçimde ihlal eden ve günün birinde apaçık bir biçimde demokrasiyi ortadan kaldıracağı dünya görüşü, programı, seçim propagandaları ve genel tutumu ile belli olan siyasal partilere karşı, başta kamu oyu olmak üzere tüm toplumsal kurum ve kuruluşların uyanık bulunması, savsaklanamaz bir demokrasi görevidir.

Öte yandan "parti içi demokrasi" ile "parti disiplini" ilkelerinin ortak bir payda üzerinde dengelenmelerine de özen göstermek, birini diğerine kurban etmemek için, belki her somut olayda yeni ölçütler geliştirmek gerekir. Gerçekten de, demokrasinin en önemli güvencelerinden olması gereken siyasal partilerin iç işleyişlerinde demokratik kurallara uymaları zorunludur ama, eğer her üye demokrasi gereği diye parti disiplinine yerli yersiz karşı çıkacak olursa, ortada gerçek anlamda bir parti kalmaz. Buna karşılık, milletvekillerini parti önderlerinin halka seçtiği "odunlar" olarak gören parti disiplini anlayışı da, parti içi demokrasinin özünü zedelemek ne kelime, tümünü yok eder.

bb- Baskı ve çıkar grupları

Çoğulcu toplum yapısını kabaca, farklı ve/veya aykırı düşüncelerin açıklanıp örgütlenebildikleri bir yapı olarak tanımlamak olanaklıdır. Farklı düşünceler ise, genellikle farklı siyasal, ekonomik, toplumsal (sınıfsal dahil) v.b. çıkarlar temelinde oluşurlar ve örgütlenirler. Sendikalar, meslek odaları, dernekler, vakıflar gibi "baskı ve çıkar grupları", çoğulcu toplumun vazgeçemeyeceği biçimsel örgütlerin başında gelir.

Burada yeri gelmişken "örgütlenme" kavramının değişik türlerine değinmekte yarar görüyorum. Hukuksal açıdan örgütleri biçimsel ve biçimsel olmayanlar şeklinde ayırmak olanaklı. Biçimsel örgütler, yasalarda belirlenen biçim koşullarına uygun olarak, söz gelimi amacı, kurulları, kurulların görevlerini, mali kaynakları v.b., belirleyen bir tüzük hazırlayarak, gerekli başvuru ve tescilleri yaptırarak oluşturulan örgütler şeklinde tanımlanabilir. Biçimsel olmayan örgütler ise, genellikle geçici nitelikteki bir amaca yönelik olarak girişimci kişilerin öncülüğünde oluşur ve bunlar ya amaca ulaşıncaya kendiliğinden ortadan kalkar ya da biçimsel bir örgüt haline dönüşürler. Örgütleri bir diğer açıdan da, yasalara aykırı davranıyorlarsa yasa dışı, yasalara uygun davranıyorlarsa yasal örgütler şeklinde iki gruba ayırmak olanaklıdır. Görüldüğü üzere, biçimsel örgütler tutum ve davranışları bakımından yasalara uygun ya da aykırı olabilecekleri gibi, aynı durum biçimsel olmayan örgütler için de söz konusu olabilir. Başka bir deyişle, biçimsel olmayan örgütler yasalara aykırı davranmadıkları sürece legal sayılırlar. Özellikle insan hakları, çevre duyarlılığı, yardım toplama gibi alanlarda biçimsel olmayan örgütlenmelere sıklıkla rastlanmaktadır.

Ancak benim asıl altını çizmek istediğim, sendika, meslek odaları, dernekler, vakıflar gibi biçimsel baskı ve çıkar grupları⁴ alanlarında ortaya çıkan saklı ihlallerdir.

Bilindiği gibi 20. yy. ın ilk çeyreğinden başlayarak, geleneksel liberalizmi benimsemiş anglo-amerikan ülkelerinde bile uygulamaya giren sosyal devlet anlayışı⁵ yani bireyin en geniş anlamında sosyal güvenliğini sağlamak amacıyla devletin edimlerde bulunması, kimi haklı kaygılara neden olmuştur. Gerçekten de hizmet eden devletin despot devlet haline dönüşmesi ve bir süre sonra hizmetlerinin karşılığını bir tür "siyasal diyet" olarak istemesi olanaksız değildir. İşte bu kaygı ile söz konusu sosyal güvencelerin bir bölümünün, devletin derece derece gözetimi ve denetimi altında bulunacak çoğulcu toplum örgütlerince sağlanması önerilmiştir. Ne var ki, özellikle sendikalar, özel sosyal sigorta kurumları ve meslek odalarının, haklarını korumak gibi pek bir iyi niyetle bireyi nasıl doğrudan ya da dolaylı olarak "bağımlı" hale getirdikleri, geçen yıllar içinde açık bir biçimde görülmüştür. Üstelik, kamusal ya da özel olsun, sosyal sigorta kurumları ile meslek odalarına üyelik, çalışabilmek için "zorunlu"dur ve bu örgütlerin üyelerini kişiliklerinden soyutlayarak, bir "hizmet birimi"ne dönüştürdükleri, yaşanmakta olan bir gerçektir. Üyeliği kâğıt üzerinde serbest olmakla birlikte, çalışanlar açısından de facto bir zorunluk gösteren sendikalar ile üyeliği zorunlu meslek odalarının aldıkları kimi bağlayıcı kararların, bireyi meslek etiği ile kuruluşa bağlılık arasında umarsız bir duruma düşürebileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Görüldüğü gibi, bir zamanlar "toplum sözleşmesi"ne göre bireyin kimi özgürlüklerinin devletçe sınırlandırılmasına razı olduğu varsayılan günler, çok gerilerde kalmıştır. Birey bu kez, bir bölümünün üyeliği yasal açıdan, diğerlerinin ise fiilen zorunlu olan özel güvenlik kuruluşları ile sendikalar, meslek odaları, dernekler, vakıflar gibi baskı ve çıkar gruplarının "ıtsağı" konumuna düşmüştür. Başka bir deyişle, önceleri bir tek "büyük ağabey"ce gözetlenen birey, bu kez onun yanında ayrıca birçok irili-ufaklı "ağabey" tarafından denetlenmekte ve yönlendirilmekte, böylece özgürce davranabileceği alanlar, boş zamanlarını değerlendirmesi dahil, giderek kloströfobik bir biçimde daralmakta ya da yok olmaktadır.

cc- Kitle iletişim araçları:

Antik çağda tiyatro⁶ ve gezgin ozanlar, ilk etkili kitle iletişim kanallarını oluşturuyorlardı. Kuşkusuz o dönemde de egemene dalkavukluk yapan "kiralık" kalemler

⁴Baskı ve çıkar gruplarına kimi kez "sivil toplum" örgütleri de denmektedir. Başka bir yazımda ele alacağım ve ülkemizde son yıllarda düzensiz bir modanın konusu haline getirilen bu kavram, sanıldığı gibi tersine eskimiş, erozyona uğramış, birçok farklı anlamlara gelebilen, çelişkili ve flu bir kavramdır. Bu nedenle kesinlikle baskı ve çıkar grupları yerine kullanılmamalıdır.

⁵Roosevelt, 1944 yılında yaptığı bir konuşmada, "kişi özgürlükleri ekonomik güvenlik ve bağımsızlık sağlanmaksızın gerçekleşemezler" ve "... aç ve işsiz insanlar diktatörlüklerin kadrolarını oluştururlar"; Jean-Paul Sartre ise, "... insanlar yalnızca doyuya yemek içmek için değil, özgür olabilmek için doyusuya yemek içmek istiyorlar" diyerek, sosyal devlet uygulamalarının ne denli yaşamsal bir önemi olduğunu dile getirmişlerdi.

⁶Antik çağ tiyatro yapılarının 5-35 bin arası izleyici alabildikleri, her gün gösteri yapmamakla birlikte, kimi zaman günlerce süren bu günkü anlamda festivaller düzenledikleri düşünülecek olursa, kitleler üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılır.

vardı ama, yalnızca egemeni değil, düzeni, kuralları, hatta tanrıları bile alaya alan yazarlar da eksik değildi. Günümüzde de, ileten ile iletilen arasına mesafe ve teknik araçlar gibi engeller koymaması nedeniyle, tiyatronun kitleler üzerindeki doğrudan etkisi tartışılmaz, ama gezginci tiyatro, sokak tiyatrosu, uzun soluklu tiyatro festivalleri ve özellikle Çin Halk Cumhuriyetinde uygulanan biçimiyle tiyatronun okullara, fabrikalara, büyük alanlara taşınması yöntemlerine karşın, tahtını televizyona kaptırıldığını kabul etmek gerekir.

Kuramsal açıdan, kitle iletişim araçlarının bir tür ayna görevini üstlendikleri, başka bir deyişle, bir yandan kamu oyunda oluşan düşünce ve eğilimleri ilgili yerlere, öte yandan ise uzmanlaşmış (özel) kamu oylarının⁷ görüşlerini kitlelere yansıttıkları varsayılır. Ne var ki, sosyo-politik gerçeklikte bu "yansıma" düzeneği, daha çok tek yönlü bir biçimde işlemektedir. Açıkcası, kitle iletişim araçlarının öncelikle uzmanlaşmış kamu oylarının görüşlerini kimi kez bilinçsizce ama genellikle bilinçli olarak çarpıtıp kitlelere ilettiği, üstelik kitlelerden gelen ya da geldiği varsayılan tepkileri de, ya görmezden gelerek, ya küçülterek ya da olağüstü abartarak yansıttıkları (!), gözardı edilemez.

Günümüzde demokratik ülkelerde, kitleler üzerindeki etkileri farklı olmakla birlikte, en yaygın araçlar olan gazete, radyo ve televizyon üzerindeki sansürcü devlet gözetimi büyük ölçüde yumuşamış, ayrıca radyo ve televizyon yayınlarındaki devlet tekeli de kırılmıştır. Böylece "resmi ideoloji"nin yerini, özgürce oluşacak farklı düşünce ve eğilimlere bırakacağı, en sonunda "sivil toplum"un gür sesinin her yerde duyulabileceği sanılmıştır. Oysa bu kez, basın, radyo ve özellikle büyük yatırım gerektiren televizyon tekeli sermayenin eline geçmiştir. Resmi ideoloji tarafından tanımlanmış da olsa, devlet tekelinde "kamu yararı" ön planda iken, artık sermayenin çıkarı, yani sayıları çok sınırlı "kişisel yararlar" her türlü kaygının önünde gelmektedir. Bu durumun ise, bireyin ve toplumsal grupların temel hak ve özgürlüklerini kimi kez apaçık, ama genellikle saklı bir biçimde, üstelik sürekli olarak "ihlal" ettiği, kolaylıkla yadsınmaz bir gerçektir.

c) Serbest piyasa ekonomisi alanı:

Burada özellikle "serbest" sözcüğü üzerinde, belki biraz abartılmış bir spekülasyona girmek istiyorum. Serbestlik, sözcüklerde "hiçbir koşula bağlı olmaksızın davranabilme" olarak anlaşıldığına göre, (tam) kısıtlılığın ya da sınırlılığın karşıtı. Şimdi sormak gerekir diye düşünüyorum: Kimdir ya da nedir piyasada "serbest" olan? Kanımca bu sorunun tek yanıtı var: Anamal sahipleri ya da anamalin kendisi. Geniş halk kitlelerine gelince, eğer buna serbestlik denebilirse, onların başlıca iki serbestliği var: Daha bir serbest olabilmek için, sermaye oluşturup piyasaya girmeye çalışmak ya da

⁷Kamu oyu, tıpkı "genel ya da ulusal irade", "halk ruhu", "toplum" gibi son derece soyut bir kavramdır ve işlemsel değildir. Yakında yayınlanacak bir makalede ayrıntılı olarak ele aldığım biçimde, nasıl toplum uzaktan bakıldığında tek bir bütün oluşturuyor gibi görünüyor, fakat içinde birçok kurum barındırıyorsa, genel kamu oyu da çok sayıda özel ya da uzmanlaşmış kamu oylarının bir ortalaması konumundadır. Başka bir deyişle, uzmanlaşmış kamu oyu, sessiz çoğunluk içindeki bir "sesli azınlık"tır ve görüşlerini kamu oyunun tercihleri haline getirmeye çalışır. Kendisine bu çabalarında başarılı olabilmeleri için, çoğulcu toplum örgütlerinin, özellikle de kitle iletişim araçlarının yardımcı olmaları zorunludur.

serbest piyasanın oldukça serbest bir biçimde belirlediği fiyatlarla gereksinimlerini satın almak. Kuşkusuz kuramsal olarak bireylerin, serbest piyasanın rekabet mitosuna göre, birbirleriyle yarışarak, sosyo-ekonomik gerçeklikte ise, genellikle "anlaşarak" belirledikleri fiyatlara baş kaldırma ve gereksinimlerini "satın" almaktan vazgeçme hak ve özgürlükleri var, ama bu, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir kurgu.

Öyleyse, serbest piyasa ekonomisinde asıl serbest olanlar, ezici çoğunluğu oluşturan bireyler değil, azınlıkta bulunun anamal sahipleridir. Anamal sahiplerinin ise, kamu yararını değil, kendi dar kişisel yarar ve çıkarlarını gözettiklerini, sınırlı anımsatmaya bile gerek yok. Üstelik ülkemizde serbest sözcüğü, tıpkı bir zamanlar ve hala kimi kesimlerde demokrasi ile özgürlük kavramlarından, herkesin hiçbir kurala bağlı olmaksızın, her istediğini yapabilmesinin anlaşılması gibi, bir tür "başbozukluk" olarak algılanmaktadır. Eğer her istediğini yapmaya kalkışanların bulunduğu yerde, hiç kimsenin serbest ve özgür olamayacağı, daha yerinde bir deyişle, yalnızca "güçlüler" in serbest ve özgür olabilecekleri doğru ise, her istediğini koşulsuz bir biçimde yerine getiren bireylerin bulunduğu bir ekonomik sistemde de, yalnızca güçlüler yani bol parası olanlar serbesttir.

Demek ki, serbest piyasa ekonomisi, üzerine "sosyal piyasa ekonomisi"⁸ şalını da örtse, temel hak ve özgürlükleri de facto, hatta kimi durumlarda de iure bir biçimde sınırlandırmaktadır. Üstelik ülkemizde ve benzeri pre kapitalist ülkelerde, vergi kaçakçılığı, sosyal sigorta primlerinin ödenmemesi ya da geciktirilmesi, hayali ihracat, dolanlı iflas, yolsuzluk ve rüşvetçilik gibi suçlar ya hiç ya da yeterince yaptırıma uğramamaktadırlar. Tüm özel sektör kuruluşlarına maledilemezse de, oldukça yaygın olan bu yasa ve ahlak dışı eylemlerin, hazineyi ve dolaylı olarak halkı fakirleştirdiği, özellikle sağlık, eğitim, ulaşım, enerji gibi temel yatırımları yavaşlattıkları ortadadır. Böylece, devletin sosyal ve ekonomik hakları yeterince gerçekleştirilmesi de engellenmiş olmaktadır.

Görüldüğü gibi, yeterince denetlenmeyen "serbest piyasa ekonomisi" temel hak ve özgürlükleri açıkça ve/veya saklı bir biçimde "ihlal" etmektedir. Süreklilik gösteren bu ihlaller, sosyalist ideolojide, egemen güçlerin bir aracı olarak görülen devletin "yok edilmesi" hedefine benzer bir doğrultuda, "devletin küçültülmesi" sloganıyla, büsbütün denetimsiz bir ortamda genişletilmek ve derinleştirilmek istenmektedir. İşte bu nedenle, temel hak ve özgürlüklerin daha da sınırlandırılmasını önlemek için, serbest piyasa ekonomisinin sınırlandırılması, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

5- Gecikmiş bir sonuç:

Bir zamanlar temel hak ve özgürlüklerini devletten talep eden, bunu gerçekleştirebilmek içinse çoğulcu toplum yapısı örgütlerinden medet uman birey ve toplumsal gruplar, günümüzde bu söz konusu "kurtarıcılardan" korunma sorunuyla karşı karşıyadırlar. Öte yandan, birey ve toplumsal grupları değil, başlangıçtan beri kendini kurtarmayı amaçlayan serbest piyasa ekonomisi, giderek devleşmekte ve temel hak ve özgürlükleri ciddi bir biçimde tehdit etmektedir.

⁸Kollektivist ekonomilere ve devletçiliğe karşı, saptırıcı bir slogan olmaktan öte bir anlam taşımayan bu ad değişikliği, söz konusu ekonomik sistem ve yöntemlerin çöktürülmesinden sonra, hızla terk edilmeye başlanmıştır.

Bu umutsuz ve umarsız gibi görünen açmazdan çıkış, elbette devletin yeniden olağanüstü yetkilerle donatılmasında aranmamalıdır. Çünkü bu yaklaşımın da bir çıkmaz sokak oluşturduğu yeterince görülmüş ve yaşanmıştır. Ancak devletten beklenmesi gereken, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sözde tarafsızlığını lafta değil, gerçekten terk ederek, kişisel çıkarları "kamu yararı" ile sınırlandırmasıdır. Nasıl ki, Fransız Büyük İhtilalinden sonra kutsallığa büründürülmüş "mülkiyet hakkı", günümüzde kamu yararı ile sınırlandırılmışsa, "kutsal piyasa ekonomisi" de kamu yararına aykırı olamayacağı bir çizgiye çekilmelidir. Aksi halde, "kollektivist totalitarizm yerini kapitalist totalitarizme mi bırakıyor" sorusu güncelliğini koruyacak ve belki de dünyamız yakın bir gelecekte bu tür bir totalitarizmin kucacağına düşecektir.

En temel ve uzun ömürlü umar ise, etkili ve sürekli bir toplumsal denetimin oluşturulmasıdır. Daha açık bir deyişle, kendi haklarını sonuna dek savunmaya kararlı ama başkalarının haklarına da saygılı, hoşgörülü ama disiplinli, uzlaşmaya açık ama kimi temel ilkelerden ödün vermeyen, bu anlamda demokratik bilinci gelişmiş bireylerden oluşan bir kamu oyunun yaratılmasıdır.